

2. Японцы о Японии. Сборник статей первоклассных японских авторитетов, собранных и отредактированных А. Стэдом [пер. с англ. М. А. Шрейдер и С. Г. Займовского. Под ред., с предисл. и примеч. Д. И. Шрейдера. — СПб: Книгоиздательское Товарищество «Просвещение», 1906. — XVI, (1), 587 с.
3. Amine Ertürk. Meiji Constitution of 1889 and the birth of modern Japan [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.academia.edu/12121557/Meiji_Constitution_of_1889_and_the_birth_of_modern_Japan

Комарова А. К.

Український жіночий головний убір середини ХІХ – початку ХХ ст.: прикметні риси, символіка, використання в обрядовій практиці

Тема головних уборів є досить популярною на даний час. Головний убір для жінки — не просто елемент повсякденного гардеробу. В цьому елементі ховається таємниця жіночого життя. Адже століттями жінки надавали своєму волоссю і головному убору особливе значення: витрачали години для плетіння зачісок, брили голови та надягали перуку, вплітали нитки та просто ховали під хустину. Здавна в Україні головний убір виконував практичну, захисну, обрядову, оберегову, знакову, естетичну, соціальну та національну функції.

Особливістю даної тематики є та обставина, що проблема в зазначеній постановці не була предметом спеціального дослідження. Проте, окремі її аспекти знайшли своє відображення в роботах цілої низки дослідників, серед яких слід назвати Н. І. Гаген-Торн [1], Д. К. Зеленіна [3], Г. Г. Стельмашук [4], М. І. Юкальчук [5], І. В. Ігнатенко [6], О. В. Грицюк [2].

Метою даної статті є з'ясування характерних ознак традиційних головних уборів українок, їх символіки, атрибутів і використання в народній обрядовості.

Традиційний головний убір — невід'ємна складова частина народного костюма. Головні убори виявились найменш змінною частиною костюма, мало змін відбулось також в їх різноманітних формах та способах носіння аж до початку ХХ століття. Саме в них найбільш повно збереглися архаїчні риси, давні традиції. Головні убори відображають особливості як загальноукраїнські, так і окремих

історико-етнографічних регіонів, останнім часом вони стали предметом ґрунтовного наукового дослідження [5, с. 189].

Головний убір жінки здебільшого тісно пов'язаний з її зачіскою. Найбільш звичайною зачіскою східнослов'янських дівчат у ХІХ і ХХ ст. є зачіска з однією або двома косами, що випускаються на спину. У західній Україні дівоча зачіска з одною косою не зустрічається, а тільки з двома косами, на крайньому ж заході України — з чотирма і більше косами, так звана зачіска «в дрібниці». Загальним для всіх східних слов'ян є те, що дівчата, в повну протилежність заміжнім жінкам, носять волосся відкритим, у вигляді коси, що спускається на спину. Дівчата, які порушили своє дівоцтво, які народили дитя, позбавлялися права виставляти косу на спину, так само як і носити відкритою верхівку голови. Вони повинні були, подібно заміжнім жінкам, закривати головним убором все своє волосся [3, с. 305].

Розпущене волосся дівчина могла носити при похоронах своїх батьків, а тому деякі дослідники вважають цей рід зачіски трауром. Але та ж сама зачіска звичайна у дівчат і при шлюбі, під вінцем, а також під час причастя св. таємниць у церкві, і її потрібно визнати як траурну, так і урочисту. Також жінки і дівчата розпускали волосся при здійсненні ними стародавніх магічних обрядів, особливо обряду оборювання (проведення сохою магічного кола, що оберігає від морової пошесті). З розпущеним волоссям завжди малюються східному слов'янині русалки, відьми та інші представниці нечистої сили [3, с. 311].

Вінок займав особливе місце серед головних уборів. У ХІХ — на початку ХХ ст. вінок носили вже як святковий головний убір. Вінок ніколи не виконував ні захисної, ні практичної функції. Це єдиний головний убір, який з давніх часів був винятково знаком і мав апотропейне значення. Дівчата одягали вінок перший раз, досягнувши повноліття, відтоді їх називали нареченими. Віковий ценз ношення вінка в Україні — від 15–16 років і до шлюбу. Перший раз у житті гарний вінок справляли по досягненні весільного віку. В сім'ї, де було декілька сестер, це право надавали старшій. Можна припустити, що вінок пішов із давньої начільної пов'язки. Основу кожного вінка становив обруч, який в ХІХ — на початку ХХ ст., як і в попередній історичній період, виготовляли із шкіри, тканини, стрічок, а також із дроту, картону та воску, металевих

блискучих пластинок, фарбованого пір'я, герданів [4, с. 153–155]. Висота обруча коливалась від трьох до сімнадцяти сантиметрів. А способи прикрашання вінка знаходились у прямій залежності від соціально-економічних, кліматичних, географічних умов, ідеологічних уявлень. Значну роль при виготовленні вінків відігравав і соціальний статус дівчини [4, с. 156–157].

Існували вінки вікові, ритуальні, звичаєві, магічні. Вважалося, що у вінку є така чаклунська сила, що знімає болі та береже волосся. Наші бабусі знали секрети плетіння. Для того, щоб вінки з живих квітів (ружа, калина, безсмертник, любисток, мак, батіжки хмелю, мальви, волошки, ромашки, барвінок, особливо у весільних вінках) довго зберігались свіжими, їх змочували спеціальними рослинними соками [5, с. 191].

Дівочі головні убори (стрічки, пов'язки, вінки, хустки) підкреслювали молодість і красу, і тільки тоді, коли дівчину «купають», «викрадуть» (із весільної термінології), їй розплітають косу і ховають «дівочу красу» під очіпок (каптур), намітку або хустку — убори заміжньої жінки [5, с. 195].

Одним із головних дійств весільного обряду було розплітання молодій коси та вдягання хустки. Косу розпускали нареченій перед вінчанням. Особливо це було притаманне ритуалам, по закінченню яких особа переходила в інший соціальний статус, або в іншу вікову категорію. Тому в першій половині весільного обряду наречена символічно позбавлялась рис живої людини і ставала «мертвою», а пізніше, коли їй заплітали нову зачіску, вона «оживала» [2, с. 25]. Ритуальні зачіски завжди вимагали найбільшої природності та простоти, тому незаплетене жіноче волосся було типовим для багатьох обрядових дійств. Косу нареченій розплітали найчастіше дружки перед тим, як вона мала йти запрошувати гостей на весілля. Головною умовою було те, що їй потрібно було гарно розчесати. Можна сказати, що розчісування волосся перед вінчанням могло нести в собі певний еротичний зміст, бо про хлопця, який звабив дівчину, казали: «Розчесав їй косу до вінця». Як зазначають дослідники, весілля в українців було обрядовим змаганням родів. Батьки мали великий вплив на вибір шлюбного партнера своїх дітей. Лише тоді засилали сватів, коли були впевнені, що дівчина хорошого роду. Заміжня жін-

ка потрапляла під владу роду свого чоловіка, символом чого служив її головний убір як ознака нового сімейного статусу. Цей рід був чужим і отримував на неї всі права [2, с. 26].

Таким чином, акт зміни зачіски і головного убору у весільних обрядах символізував боротьбу між батьківським і материнським родом, він вказував на перемогу патріархальної сім'ї, яка поневолила жінку. Зняття ж нею головного убору і розпускання волосся є бунт проти шлюбу і підпорядкування чоловічому роду. Воно допускається і навіть визнається необхідним тоді, коли статева сила жінки повинна бути максимально напружена, наприклад під час пологів або ж при святах родючості [1, с. 87].

Підсумовуючи наведені дані про традиційний убір українок, зазначимо, що він сформувався як складова частина українського національного жіночого костюму упродовж багатьох століть, а з широкого вжитку вийшов в кінці ХІХ – в окремих районах на поч. ХХ ст. У житті української жінки головний убір виконував як практичну, так і обрядову роль, з ним були пов'язані певні моральні норми та поняття народної етики. Крім утилітарної функції різні зразки жіночого головного убору визначалися ще й високими художніми якостями, що засвідчує гарний смак і талант майстринь минулого. Підтвердженням цього служать непоодинокі випадки використання мотивів традиційного жіночих головних уборів сучасними вітчизняними дизайнерами.

1. Гаген-Торн Н. И. Магическое значение волос и головного убора в свадебных обрядах восточной Европы / Н. И. Гаген-Торн // Советская Этнография. — М.: АН СССР, 1933. — № 5–6. — С. 76–88.
2. Грицюк О. Символіка жіночого волосся в традиційних віруваннях та обрядах українців / О. Грицюк, І. Ігнатенко. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://svit.in.ua/stat/eine_2014_44_6.pdf
3. Зеленин Д. К. Женские головные уборы восточных (русских) славян / Д. К. Зеленин. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/zelen/1.php
4. Стельмашук Г. Г. Традиційні головні убори українців / Галина Григорівна Стельмашук. — К.: Наукова думка, 1993. — 240 с.
5. Юкальчук М. І. Традиційні убори подільських українців та їх роль у весільній обрядовості. / М. І. Юкальчук // Подільська старовина. — Вінниця: Державна картографічна фабрика, 2008. — Вип. 4. — С. 189–196.